

אחרים המפולת

הדיונים שקיימנו בינינו מיד אחרי המפולת, לא היו דבר פשוט בתנאים ששררו במוסקבה בימים ההם.

למזלנו היה הדבר בקיץ ומרבית השיחות בינינו, כולל השיחות עם השגריר, התנהלו תוך כדי הליכה בחוץ. כן נהגנו להחליף דעות בינינו על-גבי דפים כתובים, שאותם הקפדנו להשמיד לאחר מכן.

לא יכולנו, כמובן, להסתפק בדיונים ובהחלטות על צעדים מידיים. היה עלינו לשקול ולהחליט ולקבל אישור מן הארץ על המשך עבודתנו. עקרונית החלטנו שעלינו להמשיך בפעולה, תוך קבלת ההגבלות המתחייבות מן המצב. היתה בינינו תמימות דעים, לגבי ההחלטה ולשמחתי גם השגריר תמך בסיכומינו. ברור היה לנו שלפרק זמן מסוים נצמצם עד למינימום את מגעינו עם אנשי הקשר הקבועים, שהק.ג.ב. עדיין לא נגע בהם. החלטנו שנמשיך ואף נגביר את מאמצינו לפגוש יהודים בפגישות מזדמנות ובנסיבות שתיראינה לנו בטוחות יותר גם להפצת חומר. יצאנו מתוך הנחה ששינוי בהתנהגות, והינזרות מנסיעות ומפגישות עם יהודים, יתפרשו בעיני השלטונות כהכרה שלנו, כביכול, שמעשינו היו בבחינת סטייה מהנוהל הדיפלומטי המקובל, סטייה שיש בה אלמנט של "חתרנות תחת המשטר" או פעולה "אנטי-סובייטית". במיוחד היה מסוכן בעינינו לעודד את הק.ג.ב. להמשיך ו"להפחיד" אותנו על-ידי גילוי בהלה ופחד מצדנו. בתל אביב אישרו את הסיכום - להמשיך בתכנית הנסיעות, ליזום מפגשים עם יהודים, לבקר בבתי-כבסת בערי השדה ולהרבות בשיחות עם יהודים. ואמנם, שבועות אחדים אחרי המפולת, עתיד הייתי לצאת עם בבה לביקור בערי הקיט שלחוף הים השחור, סוצ'י וסוחומי.

חרף המגבלות שהטלנו על עצמנו בימים הראשונים שלאחר הלילה השחור, החלטנו במקרים אחדים להסתכן בכל זאת, כדי ללמוד פרטים על היקפה וחומרתה של המפולת. לאחר היסוסים רבים החלטתי להיפגש עם ה"סוחר" (כינוי ליהודי ששמו איננו זכור לי), הסוחר, היה יהודי צעיר יחסית, שהכיר את אנשי החוג של מלחובקה, ביקר בבית-הכנסת והשתדל לקשור איתנו קשרים. הגברת לנדסמן שהלה היה קרוב-משפחה שלה הזהירה אותנו מפניו. "לא שהוא בחור רע", טענה, "הוא לא זהיר, ועושה כסף 'בצד' מספירות. הוא עלול ליפול בגלל עסקיו הבלתי כשרים." בשבת דיבר הסוחר עם קהת בבית-הכנסת. בתשעה באב, לאחר התפילה, עבר על פנינו ברחוב ונעמד בצד, רמז לכך שהוא מבקש שאעבור על-ידו. הוא הלך לפני ונכנס לרחוב צדדי, שם החליף איתי מלים אחדות מבלי שיגש אלי. ביקש פגישה והציע זמן ומקום.

היססנו מאוד. אני הרי עלול להביא לפגישה את העוקבים אחרי. יתר-על-כן, ייתכן שגם הסוחר נמצא כבר תחת פיקוח. בכל זאת החלטנו לקיים את הפגישה, מכיוון שסברנו כי ניתן יהיה ללמוד ממנו פרטים על המאסרים.

נסעתי עם ליובה גדעון במכונית. למיטב ידיעתי ירדתי ממנה בצורה מוצלחת, לאחר נסיעה בדרך מסובכת. הפגישה נערכה בסביבה ובמקום שאף פעם לא "ניצלנו" קודם-לכן. "הסוחר", שכאמור היה קרוב של הגברת לנדסמן, ביקר לעתים קרובות בביתה, אך הוא הרגיש וידע ששם הששו מפניו. מעולם לא קיבל חומר קריאה, אך מדי פעם סיפרו לו דברים "מעניינים" בעל-פה.

הסוחר יידע אותי כי הוא שרוי בסכנה, אך ראה חובה להיפגש איתנו לפני שיעזוב את מוסקבה לתקופה ארוכה. הוא מסר גם פרטים הידועים לו.

מפי בנה הבכור של הגברת לנדסמן, שהיה במקרה בביתה בזמן המאסר, שמע את פרטי "הסיפור". במועד הידוע לנו באו לביתם שישה אנשים ובראשם קצין בכיר בדרגת פולקובניק. בידיהם היו פקודות מאסר לבני הזוג לנדסמן, ולבנם הצעיר, הגידם. פקודות המאסר נכתבו ב-30.6. בעת החיפוש בבית משפחת לנדסמן מצאו עיתונים עבריים, חוברות ולוחות-שנה... את השלושה לקחו ואילו בן הבכור לא נגעו.

"הסוחר" סיפר שחודש קודם-לכן נקרא לביתם של הלנדסמנים, ושם הוזהר שלא יפגש איתנו ולא ירבה לבקר בבית-הכנסת. סיפרו לו שאיש הגון מאוד "גויס" לבלוש אחר יהודים, אך האיש מצא לנכון להזהיר את הד"ר לנדסמן. האיש מסר ללנדסמן מספר שמות המצויים על הכוונת וביניהם שמו של "הסוחר". "הסוחר" לא הבין כיצד זה הלנדסמנים שהזהירו אותו, לא סילקו את החומר "המסוכן" מביתם.

בין השאר סיפר לי "הסוחר" שידוע לו על מאסרו של גוברמן, אשתו ובתם והזכיר עוד כמה שמות. כמו-כן הוא סיפר שבמלחובקה, בבתיהם של כמה וכמה יהודים המוכרים לו, נערכו חיפושים. לא נמצא שם חומר "מחשיד" ולא היו מאסרים. אנשי הק.ג.ב. הגיעו לבתים ובידיהם פקודות חיפוש בלבד.

שאלתי על מצבם הכלכלי של קרובי האסירים. כסף יש להם, אמר, אך ספק אם יהודים "טובים" יעזו לבוא איתם במגע. "הסוחר" הדגיש שלמעשה רצה לשוחח איתי על נושא מרכזי אחד: מה יעשה כדי לעזור לאסירים. שאל אם נעשה כבר משהו בחו"ל. דיבר על עיתונות, על פטיציות לראשי השלטון, על הגשת בקשה שיאפשרו את עלייתם של האסירים, מעין גירוש. קבענו פגישה בתתילת אוקטובר, ובינתיים יצא לחופשה. והיה אם ירמזו לו ידידיו על סכנה קרובה, או אז יסתלק ממוסקבה למשך זמן רב מאוד.

באותם הימים היה זה אך טבעי שנשאל את עצמנו אם ובמה שגינו בעבודתנו. הרי קיבלנו הוראות, או לפחות המלצות, כיצד לנהוג ביצירת מגעים עם יהודים. רוב ההוראות, ההמלצות או העצות שקיבלנו היו רלוונטיות לתנאים בהם פעלנו וליעדים שהציבה שליחותנו. אך הוראה אחת מרכזית עוררה ויכוח ביני לבין הממונים עלי בתל אביב. הם הסבירו לנו שרשת הקשרים שנטוטה צריכה

להיות מבוססת על תאים קטנים שיכללו לא יותר מחמישה יהודים, והללו יפעלו ללא כל קשר או מגע ביניהם. בקיצור, מרשם מקובל, כנראה, לארגון מחתרת למטרות ביון או פעולות חתרניות נגד שלטון או משטר. לא נכנסתי לוויכוח בכתב והעדפתי לשוחח שיחה יסודית עם גרישה שיינקמן, באחד מביקוריו במוסקבה. גרישה הסכים איתי שאין אנו עוסקים ביצירת "מחתרת קלאסית". עלינו לעודד את היהודים ולהגיש סיוע לניצני ההתעוררות הלאומית-ציונית, שמתבטאת בהופעת חוגים וקבוצות הנזהרות מלשוות לפעילותם דפוסים ארגוניים ושומרות על אופי חברתי ולעתים משפחתי של פגישותיהם.

עלינו לקיים קשרים עם פעילי הקבוצות האלה כדי לסייע להם בהסברה, להמציא להם חומר הסברתי שלא יכלול ביקורת על המשטר אלא יתרכז במידע על ישראל ועל העם היהודי בתפוצות. ידענו שבעיני הק.ג.ב. גם הפצת אינפורמציה כזאת היא בבחינת פעילות אנטי-סובייטית, אך ללא כל ספק לא מהסוג המסוכן. עד כמה צדקנו בהערכתנו התברר לנו במרוצת השנים שלאחר המפולת, כאשר נמשכה ואף התגברה והתרחבה פעילות חוגים וקבוצות ציוניים שהקפידו על אופי חצי-סודי בלבד של מרבית פעולותיהם ולעתים, אף פעלו באופן כמעט גלוי. לא היה לי ספק שגרישה הסכים איתי ומסר את דברי לשאול ולאסר.

מכל מקום, מאז ועד למפולת, לא העירו לנו שדרכי פעולתנו אינן נכונות. רק לאחר שחזרתי ארצה תזכרתי על ידי "איש מקצוע" שחזר וכתב במסקנותיו כי לא נקטנו בכללי הזהירות הנאותים. כאשר קראתי את המסקנות אמרתי לאסר ולשאול שאילו היינו מקימים תאים מחתרתיים "קלאסיים", היו פסקי הדין של הנאסרים חמורים ביותר. כל אנשי הקשר שלנו שנאסרו קיבלו גזר דין של 3 עד 5 שנים. היה ברור שמה שהטריד את הק.ג.ב. היה עצם המגע של היהודים עם אנשי השגרירות.

בין הנאסרים היו גם כאלה שלא השתתפו בפגישות וקראו חומר שסיפקנו מבלי שנפגשו איתנו אישית. אך מה שהיה חשוב ביותר היה, שגם לאחר המאסרים והגירוש שלנו, הפעילות הציונית במתכונת שתיארתי נמשכה ואף התרחבה והעמיקה. לדעתי בדק הק.ג.ב. וחזר ובדק אם בפעולת "נתיב" בברית-המועצות אין אלמנטים של ביון או חתירה תחת המשטר. כל עוד נוכחו לדעת שאיננו פועלים בכיוון זה, הסתפקו בק.ג.ב. ב"פעולות עונשין" תקופתיות, כדי שלא לאפשר למחלה הלאומית ציונית להפוך למגפה. השנים שבאו לאחר גירושי רק הוכיחו שהנחותי היו קרובות עד מאוד למציאות.

באותו קיץ שלאחרי המפולת התקיימו כמה קונצרטים של זמרים ששרו שירים ביידיש. לא החמצנו אף אירוע והתערבנו בתוך הקהל הרב של יהודים מתרגשים גם בשעה שהקונצרטים לא היו ברמה אמנותית ראויה.

ביולי נתבשרו תושבי מוסקבה על קונצרטים של הזמר היהודי ליובימוב השר שירים יהודיים ביידיש. ליובימוב הופיע בעבר במוסקבה בשורה של קונצרטים, שהתקיימו באולמות קטנים וכמעט ללא פרסומת. והנה מתפרסמות ברוב חלקי מרכז העיר מודעות גדולות, המבשרות על הקונצרטים באולם גדול יותר.

ברור שכמעט כל עובדי השגרירות הלכו לשמוע את ליובימוב. סיפרו עליו שהוא שוחרר לא מכבר ממחנה-מאסר וזכה לרהבילטציה מלאה. קולו של ליובימוב - זמר יהודי מאוד ואיש לא צעיר - נשמע עייף, ולמעשה כל דמותו הקרינה עייפות. היה בו משהו מאוד פטטי. הוא שר שירים עממיים ביידיש מימים עברו, בהחלט לא שירים מתקופת הפריחה של הסקציה היהודית של המפלגה הקומוניסטית.

מה שהרשים אותנו לא היה הזמר ולא השירים, כי אם הקהל. אולם מלא עד אפס מקום ביהודים וברובם הגדול צעירים. האווירה היתה, כמעט, חגיגית, ובאוויר הורגש צמאון למשהו יהודי, למשהו "משלנו". אין ספק שלקונצרטים אלה ולדומיהם נודעה חשיבות רבה להתעוררות אמוציונלית, של ההכרה היהודית בדור הצעיר. זכורני שהצעיר. במסע ההסברה שלנו באירופה ובארצות-הברית, שאותו יש לפתוח בהקדם, יש להדגיש צמאון מדהים זה של הדור היהודי הצעיר שנותק מכל מורשתו היהודית. אין ספק שבשביל היהודים במוסקבה, מילאו הקונצרטים חלל גדול, ולעצם המפגש בין יהודים שלא יכלו להיפגש בשום מקום אחר היתה חשיבות רבה. גם לנוכחותם של עובדי השגרירות בקהל היה ערך לא מבוטל, מעין שבת אחים גם יחד בתנאי מוסקבה של הימים ההם.